

Тема 13. Україна у 80 – 201...ті ...рр.

- 1. Україна і процес перебудови в СРСР**
- 2. Проголошення України незалежною державою і шляхи її розбудови**
- 3. Політичний розвиток України і духовне життя суспільства**
- 4. Економічна криза в Україні та її наслідки. Програми нової економічної стратегії**
- 5. Україна на міжнародній арені**

1. Україна і процес перебудови в СРСР

Смерть Л. Брежнєва в 1982 р. поклала край його „ері”, але не змінила загальної ситуації в країні. Наступником Брежнєва став тяжко хворий Ю. Андропов. У 1984 р. він помирає. Ю. Андропова змінив тяжко хворий К. Черненко, який у березні 1985 р. приєднався до своїх попередників і новим Генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано тоді ще молодого і енергійного М. Горбачова. З його приходом до влади знову, як це вже було не раз, постала надія на краще. Новий керівник та його прихильники були першим поколінням радянських лідерів, які формувалися вже після смерті Сталіна. Незважаючи на шалений опір консервативної частини партійної номенклатури, М. Горбачов починає кампанію перебудови радянської системи й насамперед її застійної економіки. Це – курс на прискорення соціально-економічного розвитку, на реформування економіки, яке передбачало розширення прав підприємств, їх самоокупність і самофінансування; тісний зв'язок заробітної плати з результатами господарської діяльності; сприяння запровадженню досягнень науково-технічного прогресу у виробництво; створення акціонерних товариств, кооперативів, малих і спільних підприємств, запровадження оренди і сімейного підряду в сільському господарстві і т. п.

Проте скоро стало зрозуміло, що без реформування політичної системи усі економічні реформи приречені на провал. Тому XIX партконференція (червень 1988 р.) прийняла рішення про кардинальне реформування політичної системи, закріпила курс на демократизацію суспільства, гласність в управлінні державою та плюралізм думок у межах соціалістичного вибору.

Щодо зовнішньої політики СРСР, то М. Горбачов висловився за впровадження нового політичного мислення в систему міжнародних відносин:

- відкритість зовнішньої політики, зближення із Заходом, відмова від застосування сили і опори на силові методи розв'язання міжнародних проблем;
- виведення військ із Афганістану, розпуск Варшавського договору і виведення радянських військ з Європи.

Усе це сприяло краху комуністичних режимів в Угорщині, Чехословаччині, Польщі, Болгарії, Румунії, Східній Німеччині та її об'єднання з ФРН.

Перш ніж горбачовські реформи дійшли до України, тут сталася катастрофа глобального значення: 26 квітня 1986 р. вибухнув реактор Чорнобильської атомної електростанції. Величезна радіоактивна хмара, більша, ніж хіросимська, покрила багато районів України, Росії, Білорусії. Радянські власті намагалися приховати спочатку сам факт, а потім і масштаби цієї катастрофи.

Що стосується ходу „перебудови” в Україні, то можна сказати, що тодішнє партійне керівництво, очолюване В. Щербицьким, робило максимум того, аби все залишалося по-старому. У вересні 1989 р. померлого В. Щербицького змінив В. Івашко, котрий, однак, невдовзі переїхав до Москви, а Компартію України очолив С. Гуренко. Спротив горбачовському курсу переважної частини партноменклатури, в тому числі української, послаблював позиції його ініціатора, негативно впливав на весь розвиток соціально-економічної ситуації.

Чи не єдиною сферою, де „перебудова” принесла позитивні результати, була суспільно-політична: окремі кроки, пов'язані з демократизацією життя суспільства, розширенням поінформованості, гласності. Засоби масової інформації почали друкувати „викривальні” матеріали про компартійних чиновників, недоліки існуючої системи. Були оприлюднені виступи письменників О. Гончара, Б. Олійника, І. Драча та ін. з критикою застою в духовній сфері, тотальної русифікації. Видаються праці М. Грушевського, В. Винниченка, М. Хвильового, М. Костомарова, І. Дзюби, з'являються позитивні публікації про українських січових стрільців, ОУН–УПА, розкривається правда про голодомор в Україні 30-х років, сталінські репресії, звучать заклики до ліквідації монополії КПРС на владу. Під тиском обставин керівництво республіки вимушене було піти назустріч вимогам часу й суспільства. Зокрема, в жовтні 1989 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон „Про мови в Українській РСР”. Була розроблена державна програма розвитку української мови до 2000 р.

Отже, суспільно-політичний рух, що відбувався в Україні в період перебудови, мав одночасно демократичний і національно-визвольний характер. Упродовж 1988–1989 рр. масово виникають неформальні організації, які очолюють цей процес: Українська Гельсінська спілка (сформувалась на базі Гельсінської групи), Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, екологічна організація „Зелений світ”, товариство „Меморіал” та інші.

У вересні 1989 р. була створена найбільш масова демократична організація „Народний рух України за перебудову”, яку очолив Іван Драч. Рух швидко еволюціонував від поміркованої лояльної до влади організації до антикомуністичної, головною метою якої стало вихід України з СРСР, усунення комуністичної партії від влади та відновлення української державності. Рух також сприяв активізації суспільно-політичного життя,

характерними особливостями якого стали політичні дискусії, мітинги, страйки і демонстрації.

Все це привело до розхитування СРСР, послаблення позицій комуністичної партії в суспільстві, почався вихід комуністів з її рядів.

У 1990 р., після видалення статтів з Конституції СРСР про „керуючу і спрямовуючу роль КПРС” та прийняття Верховною Радою УРСР постанови „Про порядок реєстрації громадських об’єднань”, починається становлення в Україні багатопартійної системи. Постали Українська республіканська партія, Демократична партія України, Партія Зелених України, Соціалістична партія України, Ліберально-Демократична партія та ін. – усього в 1990 р. було створено 16 політичних партій.

Важливою подією 1990 р. стали порівняно демократичні вибори до Верховної Ради УРСР. Із 150 законодавчих актів, прийнятих цією Верховною Радою в 1990 р., особливо значною стала затверджена 16 липня „Декларація про державний суверенітет України” і це незважаючи на те, що Головою Верховної Ради УРСР тоді був компартійний керівник республіки В. Івашко.

Демократично налаштовані сили в Україні дедалі активніше виступали проти перебування республіки у складі СРСР, за українську державну самостійність. Такий розвиток подій не влаштовував не тільки консервативну партноменклатуру, але й самого ініціатора „перебудови” – М. Горбачова, тепер уже як Президента СРСР. Намагаючись не допустити переростання „суверенізації” союзних республік у процес, який би привів до створення незалежних держав, М. Горбачов почав маневрувати. Він, зокрема, запропонував проект так званого нового Союзного Договору і став наполягати на тому, щоб союзні республіки його підписали.

Питання про долю СРСР та позиції союзних республік щодо цього значно посилювало соціально-політичну напругу в суспільстві, в тому числі в керівництві КПРС. Його найбільш консервативна частина виступила проти будь-яких поступок в цьому питанні союзним республікам, за збереження СРСР як єдиної держави. З цією метою в березні 1991 р. було проведено всесоюзний референдум, на який було винесено питання: „Чи вважаєте Ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи людини будь-якої національності?” Верховна Рада УРСР внесла до бюлетенів додаткове питання: „Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?” На перше запитання „Так” відповіли 70,2 %, на друге – 80,2 % громадян України, що взяли участь в референдумі.

Використовуючи результати цього референдуму, противники утворення на основі союзних республік незалежних держав робили все для того, щоб не допустити до цього. Ці реакційні сили в Москві (так званий ДКНС) у ніч на 19 серпня 1991 р., тобто напередодні підписання Союзного Договору, ізолювали М. Горбачова на його кримській дачі та усунули його від влади.

Проти заколотників рішуче й безкомпромісно виступив Б. Єльцин, кваліфікувавши їхні дії як правореакційний антиконституційний переворот. Українське керівництво, зокрема Верховна Рада, яку очолював у той час Л. Кравчук, зайняло вичікувальну позицію. Вимоги демократичної частини депутатського корпусу про необхідність скликання позачергового засідання Верховної Ради України були зігноровані.

Тільки тоді, коли московський заколот фактично було придушено, українське керівництво почало діяти. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла „Акт проголошення незалежності України”. Отже, в процесі перебудови, розпочатої з ініціативи КПРС, розпочатої М. Горбачовим у 1985 р., український народ прийшов до висновку про необхідність розбудови своєї незалежної держави.

11.2. Проголошення України незалежною державою і шляхи її розбудови

Початок розбудови незалежної української держави можна вважати з прийняття 16 липня 1990р. Верховною Радою УРСР „Декларації про державний суверенітет”, яка проголосила невід’ємне право українського народу на самовизначення, верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території.

Історичне значення Декларації полягало в тому, що вона поклала початок мирному відродженню незалежності України.

Прийняття 24 серпня 1991р. Верховною Радою історичного документу – „Акт проголошення незалежності України” припинило існування Української Радянської Соціалістичної Республіки і проголосило появу незалежної держави – Україна.

Це був документ величезної історичної ваги, підтверджений всенародним референдумом 1 грудня 1991 р. В ньому взяло участь 84,2% виборців, з яких 90,3% проголосували за незалежність України. Того ж дня Президентом України було всенародне обрано Л. Кравчука.

Кравчук Леонід Макарович (10.01.1934 р) – відомий український політичний діяч, перший Президент України (1991–1994 рр.), Народився у с. Великий Житин Рівненської обл.. В 1953 р. закінчив Рівненський кооперативний технікум, в 1958 р. – економічний факультет Київського держуніверситету і розпочав роботу викладачем Чернівецького фінансового технікуму. З 1960 р. по 1967 рр. – на партійній роботі в Чернівецькому обкомі КП України: консультант-методист Будинку політосвіти, лектор, помічник першого секретаря, зав. відділом пропаганди і агітації обкому партії. В 1967–1970 рр. навчався в аспірантурі Академії суспільних наук у Москві, де захистив кандидатську дисертацію і отримав учений ступінь кандидата економічних наук. З 1970 р. працював в апараті ЦК Компартії України відповідно: зав. сектором перепідготовки кадрів, інспектором, помічником секретаря ЦК КПУ, першим заступником зав. відділу

пропаганди і агітації, завідувач цим віділом, з 1988 р. – завідувач ідеологічного відділу ЦК. З жовтня 1989 р. – секретар з ідеології, кандидат у члени політбюро ЦК, з 1990 р. – другий секретар, член політбюро ЦК Компартії України, з кінця липня його ж року – голова Верховної Ради УРСР. На Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. був обраний першим Президентом України. З 1994 р. – депутат Верховної ради України, з 1998 р. – член керівництва СДПУ(о). Кавалер багатьох орденів і медалей, почесних звань і рейтингів. З 2001 р. – Герой України.

7 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі зібралися лідери Білорусії (С. Шушкевич), Росії (Б. Єльцин) та України (Л. Кравчук), провели переговори (без залучення М. Горбачова, який повернувся до виконання обов'язків Президента СРСР) і наступного дня підписали угоду про створення натомість СРСР Співдружності Незалежних Держав (СНД). 21 грудня того ж року в Алма-Аті відбулася зустріч керівників незалежних держав колишнього СРСР (виняток становили Грузія та країни Балтії). У прийнятій декларації зафіксовано, що з утворенням СНД Радянський Союз припиняє своє існування. Так було перегорнуто останню сторінку в історії Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Ліквідація СРСР, який проіснував майже 70 років, стала фактом глобального значення.

Проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 року принципово по-новому поставило питання її державного, економічного та політичного розвитку. Йшлося про нову і, як засвідчив подальший розвиток подій, надзвичайно складну сторінку її багатовікової історії. Проголошення незалежності України та завдання створення самостійної Української держави закономірно висунули проблему розгортання державотворчих процесів. Народ України заявив, що будуватиме державу суверенну й самоврядну, незалежну та відкриту, демократичну і правову. Розв'язання цього завдання наштовхнулося на цілу низку дуже непростих питань.

Процес державотворення в Україні на відміну від інших країн, котрі постали перед аналогічними проблемами в кінці 80-х – на початку 90-х років, проходив у специфічних умовах і визначався своїми особливостями. Пізнання цього вкрай важливе тому, що по-перше, стають зрозумілими причини сьогочасних проблем нашого розвитку, по-друге, тому, що більш чіткими бачаться шляхи, політичні рішення та економічні важелі, котрі дійсно можуть забезпечити вихід Української держави з економічної кризи та політичної нестабільності, в яких вона перебуває з моменту свого утворення.

Наше з вами сьогодення – це період переходу до демократичної, незалежної, правової держави. Як свідчить досвід багатьох країн Центральної та Східної Європи, бажано все зробити для того, щоб цей період був якомога коротшим, щоб якомога швидше суспільство переходило на сучасні ринкові рейки. Україна, на жаль, поки не зуміла зробити цього. І саме тут слід шукати основну причину чи не всіх сьогоденішніх негараздів.

Чому ж так сталося? На це існувало багато чинників. Інколи складається враження, що процеси кінця 80-х – початку 90-х років застали наше суспільство дещо зненацька. Швидкий прорив України до національного

суверенітету та державної незалежності породив серед значної частини тогочасної політичної еліти почуття надмірної впевненості у власних силах та можливостях. Суспільство опинилося в стані чи не масової політичної та економічної ейфорії. Але „медовий місяць” незалежності України явно затягнувся. Ставало дедалі очевиднішим, що слід переходити до розв’язання практичних завдань, пов’язаних зі створенням Української держави. А до цього, як показали подальші події, керівництво держави не було готове. І не тільки з власної вини: прорив до суверенності та незалежності, розпочатий за Президента Л.Кравчука, який усе своє свідоме життя працював на ідеологічній ниві в Компартії України, значною мірою здійснювався на фоні психологічної, професійної та концептуальної невідповідності усіх державних структур до роботи в умовах, котрі відрізнялися від тих, які практикувалися за радянської доби. Виховані попередньою системою кадри з їхнім досвідом „соціалістичного господарювання” постали перед дилемою: або одночасно і вчитися, і працювати над створенням сучасної держави з сучасною політичною та економічною системою, або працювати приблизно так, як за старих часів. Судячи з сучасного стану українського суспільства, зокрема його економіки, владі так і не вдалося знайти оптимального розв’язання проблеми кадрів, а саме від них значною мірою залежить успіх будь-якої справи. Часто до влади, як у центрі, так і на місцях, приходили далеко не кращі кадри навіть із прогнилої компартійної системи, а ті, хто швидше зумів відмовитись від партійного квитка і „перелицюватися у демократа”. Наслідки цього продовжують справляти свій негативний вплив практично на всі сфери нашого життя і сьогодні.

Серйозною перепоною на шляху розгортання державотворчих процесів залишається те, що в суспільстві, політичних партіях і рухах і досі немає згоди щодо того, яке суспільство ми будемо. Українська національна ідея як об’єднуюча не є загальноновизнаною. Гострота проблем, з якими стикнулася наша держава в перші роки свого існування, поглибленням економічної кризи, катастрофічним падінням промислового та сільськогосподарського виробництва. При цьому зусилля політичного керівництва значною мірою витрачалися не на негайне подолання цих явищ, а на полеміку, міжпартійні чвари і з’ясування стосунків між гілками влади, особливо між Президентом і Верховною Радою.

А тому Україна не здійснила перехід до ринкової системи господарювання до цього часу. Ми вкрай повільно рухаємося в цьому напрямку при всезростаючій корумпованості влади усіх рівнів. Незалежна Україна отримала у спадок господарство, де тотальними були панування державно-колгоспної власності, заборона і переслідування ринкових відносин, мілітаризація економіки (майже 80 % народного господарства УРСР було пов’язане з військово-промисловим комплексом), де проводилась така політика, яка не рахувалася ні з національними інтересами України, ні з вимогами екологічної безпеки її населення.

Як вже зазначалося, українське суспільство, в тому числі й та його частина, яку ми називаємо політичною елітою, значно. мірою виявилось не готовим до

розбудови незалежної Української держави. Практично протягом усіх років української незалежності не вдалося досягти конструктивної співпраці основних гілок влади. Майже щороку змінювався Прем'єр-міністр і склад Кабінету Міністрів. Парламент держави скоріш нагадував собою політико-ідеологічний клуб, ніж вищий законодавчий орган держави. Тільки в 1996 р. Верховна Рада приймає Конституцію України. Прийняття Конституції завершило період державного становлення, закріпило правові основи незалежної України, яка стала невід'ємною частиною європейського та світового співтовариства. З прийняттям конституції завершилося формування законодавчої, виконавчої і судової влади в Україні. Главою держави є президент, який виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання її Конституції, прав і свобод громадян. Конституція визначає всі основні засади та напрямки внутрішньої і зовнішньої політики України, орієнтири подальшої її розбудови як демократичної, соціальної і правової держави. Остаточено змінено було політичні і соціально-економічні основи нашого суспільства.

11.3. Політичний розвиток України і духовне життя суспільства

Першочерговим завданням незалежної України було державне будівництво. Проте державотворчі процеси ускладнювалися тим, що тривалий час у нас діяла Конституція УРСР 1978р., до якої в умовах розбудови постійно вносились поправки (протягом 5 років було внесено близько 200). Закони, які приймалися, нерідко суперечили чинній Конституції і це підірвало принципи законності.

Але суспільство поступово рухалося вперед у своєму політичному розвитку, державотворенні:

- Законом від 17.09.1991 р. назву УРСР було замінено на споконвічну назву держави – Україна.

- 8 жовтня 1991р. прийнято Закон „Про громадянство України”, яким визначено статус її населення. Громадянство України отримали усі, хто проживав на її території і не був громадянином іншої держави.

- У листопаді цього ж року було прийнято „Декларацію прав національностей України” і Закон „Про національні меншини в Україні”, який зафіксував право кожного народу на розвиток своєї національної мови, культури, відродження історико-культурних традицій і т. ін.

- Прийнято також низку законів про розбудову Збройних сил України та її правоохоронних органів.

- На початку 1992 р. було затверджено державну символіку України: Державний прапор синьо-жовтого кольору, герб – тризуб, Державний гімн – „Ще не вмерла Україна”.

Важливу роль у суспільно-політичному житті України відіграв процес виникнення політичних партій, розвиток багатопартійної системи. Проте

зміцненню і консолідації новоутворюваних партій перешкоджало зокрема те, що був відсутній „Закон про політичні партії в Україні”, який вступив в силу лише 28 квітня 2001р. Розвиток соціально-політичних, державотворчих процесів гальмувало й те, що у нас створено понад 100 політичних партій різного спрямування, які часто виступали дестабілізуючим фактором у Верховній Раді і суспільстві в цілому.

У березні – квітні 1994р. відбулися вибори до Верховної Ради (головою її було обрано лідера Соціалістичної партії України О. Мороза), а у червні – липні цього ж року – вибори Президента України (ним став Л. Кучма, за якого у другому турі віддали свої голоси понад 52 % виборців).

Кучма Леонід Данилович (9.08.1938 р.) – відомий український політичний і державний діяч, Президент України з 1994 р. Народився у с. Чайкине Чернігівської області. В 1960 р. закінчив Дніпропетровський держуніверситет, за фахом інженер-механік. В 1960–1975 рр. працював: інженером, старшим інженером, провідним конструктором, помічником головного конструктора КБ „Південне” (м. Дніпропетровськ). У 1975–1981 рр. – секретар парткому Компартії України КБ „Південне”, 1981–1982 рр. – секретар парткому ВО „Південний машинобудівний завод”. В 1982–1986 рр. – перший заступник генерального конструктора КБ „Південне”, 1986–1992 рр. – генеральний директор ВО „Південний машинобудівний завод”. З жовтня 1992 р. по вересень 1993 р. – Прем’єр-Міністр України, з грудня 1993 р. по липень 1994 р. – президент Українського союзу промисловців і підприємців. 10 липня 1994 р. Л. Д. Кучма обраний Президентом України, у листопаді 1998 р. вдруге обраний на президентську посаду. Є також Головою ради національної безпеки і оборони України. Л. Кучма – Лауреат Ленінської премії СРСР (1981 р.), Державної премії України в галузі науки і техніки (1993 р.), кандидат технічних наук, професор, академік Інженерної академії України, кавалер багатьох нагород і почесних звань нашої держави та зарубіжних країн.

Однак, стосунки між гілками влади, які особливо загострилися в кінці 1993 р., суттєво не поліпилися. Давалося визнавати відсутність нової Конституції, яка була прийнята в результаті гострої, міжфракційної боротьби лише 28 червня 1996 р. З прийняттям Конституції України, в чому безперечна заслуга тодішнього Голови Верховної Ради, було завершено поділ влади на законодавчу (Верховна Рада), виконавчу (Кабінет Міністрів) і судову гілки влади, інститут президентства та місцеве самоврядування. Це був переломний пункт утвердження нашої державності, політичних, економічних і соціальних перетворень: вони набули загальноновизнаного, цілеспрямованого і незрушного характеру.

Якщо перший етап державотворення був пов’язаний з політичним і правовим оформленням української держави, другий – з творенням Конституції України, то нинішній її етап пов’язаний з визначенням довгочасної долі української демократії, її політичної перспективи.

Але й після прийняття Конституції України, політична ситуація в країні залишалася нестабільною.

Особливої гостроти набрала внутрішньополітична ситуація в Україні у 1998–2001 рр. у зв'язку з:

- черговими парламентськими виборами в березні 1998 р., які вперше проводились за змішаною мажоритарно-пропорційною системою (місця в парламенті вибороли 8 політичних партій: Комуністична партія України, Народний Рух, НДП, „Громада”, Партія зелених, СДПУ(о), блок Соціалістичної і Аграрної та Прогресивна соціалістична партія);
- виборами Президента, що відбулися в жовтні – листопаді 1999 р.;
- відкликанням з посади Голови Верховної Ради О. Ткаченка і його першого заступника та створенням парламентської більшості в січні 2000 р., яка незабаром розпалась;
- загибеллю журналіста Г. Гонгадзе і скандалів навколо магнітофонних записів майора служби охорони Президента А. Мельниченка;
- загостренням протистояння між владою і опозицією, яка досягла апогею 9 березня 2001 р., перерісши у масові виступи і вуличні сутички.

Дещо розрядити політичну обстановку вдалося після парламентських виборів 2002 р. і обрання Головою Верховної Ради України В. Литвина.

Важливим чинником державотворення є відродження духовності, національної свідомості, почуття державної гідності. Цьому в значній мірі сприяло відродження культури. У цій сфері також переплелися позитивні й негативні риси. Основою будь-якої культури, втіленням духовності в першу чергу є мова. Незважаючи на прийняття Закону про мови, яким закріплювався державний статус української мови, вона й сьогодні повільно вводилася в сфері діловодства, армії, освіти. У 1998/99 навчальному році українською мовою навчалися понад 60 % учнів денних середніх закладів. Проте, наприклад, в Донецькій і Луганській областях українською мовою навчалось трохи більше 10–15 % учнів.

У формуванні громадянина неабияка роль належить освіті. Концепція розвитку системи освіти ґрунтується на демократизації всіх її ланок. Розширюється мережа шкіл з поглибленим вивченням окремих дисциплін, відкриваються ліцеї, гімназії, коледжі, авторські школи. Але нерідко зі зміною назви навчального закладу його зміст не змінюється. Певних успіхів досягнуто в переведенні школи на україномовний режим. В місцях компактного проживання відкриваються національні школи: румунські, угорські, молдавські, польські, кримсько-татарські тощо.

Відповідно до потреб життя реорганізується система вищої й середньої спеціальної освіти. Поряд з державними створюються навчальні заклади, засновані на інших формах власності. За рахунок цього зростає кількість вузів: в 1990/91 навчальному році їх нараховувалося 149, в 1996/97 – 274. Великою проблемою залишається фінансування вищої освіти. Законом „Про освіту” встановлено, що на цю сферу щорічно повинно виділятися не менше 10,5 % внутрішнього валового продукту, проте цей показник становить близько 4 %. Сьогодні видатки на підготовку одного спеціаліста у вузах розвинених країн у 5–6 разів більші, ніж в Україні. Вузи поряд з державним замовленням все частіше вдаються до навчання на платній основі, що в

умовах зниження життєвого рівня населення сприяє загостренню соціальної напруги.

Провідним центром науки залишається Національна Академія наук. Орієнтація на прикладні розробки супроводжується падінням престижу фундаментальних досліджень. Понад 90 % технологічних розробок не впроваджуються у виробництво, тобто низька віддача наукової роботи. Скоротилося майже у 30 разів фінансування наукових досліджень. Наприклад, в США, Японії на одного науковця витрачається близько 150 тис. доларів на рік, в Україні – 0,7 тис., тобто на рівні слаборозвинених країн. Низький рівень фінансування створює труднощі в матеріально-технічному й кадровому забезпеченні науки. Щороку в результаті міграції Україна втрачає близько 10 тис. дипломованих спеціалістів. Не менш загрозливим для науки є і внутрішній „відплив умів”: понад 20 % науковців перейшли до комерційних структур.

Чимало проблем і на ниві культури, в розвитку художньої сфери. На початку творення нової держави відбулася демократизація у сфері культури, що дало поштовх для її розвитку. Десятиліттями гнана культура національних меншин одержала можливість вільно розвиватися. В Україні діє близько 160 національних, культурно-освітніх товариств. Разом з наявними успіхами в галузі культури простежуються негативні тенденції. Як і раніше, вона фінансується за залишковим принципом. Гостру кризу переживає національний друк. Лише за 1995 р. наклад республіканських періодичних видань скоротився у 8 разів, частка української книги знизилась до 36 %. Відсутність коштів часто стає причиною закриття культурно-освітніх установ. небезпечним для культурного росту нашої держави є неконтрольоване поширення продукції іноземної культури часто сумнівної якості, через які в нашу повсякденність впроваджується лише принцип вигоди, відтак – нові плацдарми відвойовують егоїзм та цинізм, культ насильства і грубої сили, розбещеності, відбувається духовне та моральне спустошення людей, особливо молоді.

Відродження духовності значною мірою пов'язане з відродженням релігії і церкви у нашій державі. Значною мірою цьому сприяв закон „Про свободу совісті та релігійні організації”, а також нова Конституція України, яка гарантує свободу світогляду і віросповідань. В останні роки з'явилась значна кількість релігійних громад, відновлюють діяльність старі храми, будуються нові культові споруди. Відродженню релігії сприяло зняття заборон на релігійне життя, різке загострення суспільних проблем, часткова втрата старих ідеологічних орієнтирів, повернення до традиційних цінностей.

Проте як і в попередні роки, для церковного життя характерна його політизація. Міжконфесійні конфлікти додають напруженості в суспільстві.

Важливою подією в суспільно-політичному і духовному житті був державний візит у 2001 р. в Україну глави Ватикану – Папи Римського Івана- Павла II. Його візит став закликом до порозуміння, до процесів єднання віруючих усіх конфесій. Україна, за словами Папи, має виразне європейське покликання, підкріплене християнськими коренями культури, і

тому треба сподіватися, що ці корені допоможуть зміцнити національну єдність і далі розвивати незалежну Україну.

11.4. Економічна криза в Україні та її наслідки. Програми нової економічної стратегії

Утвердження реальної незалежної держави неможливе без створення стабільної високоефективної національної економіки. Проте, уже на час проголошення незалежності, Україна виявилася немічною і деформованою в економічному відношенні, в якій швидкими темпами відбувався спад виробництва і наступала всеохоплююча економічна криза.

Економічна ситуація постійно погіршувалась і в середині 1992 року напруга в суспільстві вкрай загострилася. Чергове підвищення цін на сільськогосподарську продукцію викликало обурення серед населення, шахтарі піднялися на страйк. Збільшувався зовнішній борг, скорочувався випуск товарів народного споживання. Виробництво промислової продукції в 1993 р. знизилось на 21 %. Місячна інфляція восени перевищила 75 %, в грудні – 90 %. За даними Світового банку, у другій половині 1993 р. рівень інфляції в Україні був найвищим у світі і перевищував показники часів світових воєн.

Національний банк України неодноразово вдавався до кредитно-грошової емісії. Лише в 1993 р. вона в 25 разів перевищила рівень 1992 р. У 1995 р. стали застосовувати мільйонні купюри. Стрімке падіння курсу купоно-карбованця посилювало зневіру населення до вітчизняної грошової одиниці, яке більше довіряло іноземній валюті. Неприпустимо низький курс української грошової одиниці створив необмежені можливості для пограбування національних ресурсів. За 1990–1994 рр. вироблений в Україні національний продукт скоротився майже на 58 %. В умовах гіперінфляції відбувалася масова бартеризація внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Причому, як правило, імпортні поставки здійснювались за завищеними цінами. У цій складній ситуації Кабінет Міністрів одночасно намагався зупинити спад виробництва і загальмувати інфляційні процеси. В результаті не вирішувалася жодна з цих проблем.

Для обмеження знецінення купоно-карбованця уряд Кравчука-Звягільського запровадив фіксований курс купонів по відношенню до долара, підняв ставку прибуткового податку з громадян, яка сягнула 90 %. Наслідком стало розширення „тіньової” економіки, згортання виробничої й комерційної діяльності, посилення корупції в державному апараті, вплив капіталів за кордон. Податкова політика, замість заохочення виробника, змушувала його згортати виробництво або ухилятися від сплати податків, що зменшувало надходження до державного бюджету.

Катастрофічна ситуація склалася з технічним переоснащенням промислових підприємств, на більшості з яких обладнання відпрацювало свій

нормативний строк. Енерго- й матеріалоемність виробництва в 1,5 рази перевищує середньоєвропейський рівень. Тому Україна змушена закуповувати удвічі більше нафти й газу порівняно з західноєвропейськими країнами.

Економічну кризу в Україні спричинив цілий ряд факторів. Перш за все Україна від СРСР успадкувала такі риси, як монополізм, екстенсивний шлях розвитку, диспропорційність, для подолання яких потрібен тривалий час. Економіка республіки була тісно пов'язана з загальносоюзним господарським комплексом. Основна частина її товарної продукції орієнтувалася на продовження виробничого процесу в інших республіках. Тому розрив усталених економічних зв'язків боляче вдарив по виробництву. Науково-технічна й технологічна відсталість та низька конкурентоспроможність не дозволили швидко інтегруватися у міжнародний поділ праці. Хибною також виявилась орієнтація на Європу. З часом виявилось, що вітчизняні товари неконкурентоспроможні, і в Європі на ніхто не чекає. Тому недоцільно було відмовлятися від ринку СНД, який швидко захоплювали інші держави. Для промисловості України характерна її висока енергоемність, а отже, не маючи достатніх власних родовищ нафти й газу, вона залежить від держав – постачальників енергоресурсів. Ситуація ускладнилась особливо після того, як Україна стала платити за нафту й газ реальну ціну.

Негативну роль відіграють ряд суб'єктивних факторів. Значна частина суспільства, і в першу чергу керівництво республіки, психологічно була не готова до економічних перетворень. Реформи не мали достатнього наукового підґрунтя. Українські економісти й політики були недостатньо знайомі з законами ринкової економіки. Слабкою залишалася правова база ринкових перетворень: багато законів відірвані від реальності, нечіткі, нерідко суперечать один одному. У законотворчій діяльності народні обранці нерідко керуються не економічною доцільністю, а власними амбіціями, чи власними інтересами, а не загальнодержавними. Дестабілізуючим чинником виступає політичне протистояння, небажання йти на певні компроміси.

Як підкреслює Голова Верховної ради В. Литвин у зв'язку з 11-ю річницею незалежності України – „Зайняті міжусобною боротьбою, політичні дії України на початку 90-х практично провалили ринкові реформи”. Все було віддано на самоплив. Неконтрольована ваучерна приватизація засобів виробництва дала можливість спритним ділкам привласнити те, що десятиліттями створювалося руками і потом всього народу, і „викачувати” з приватизованих засобів виробництва прибутки, нічого не вкладаючи в їх розвиток, чим доводили їх до повного розвалу.

І хоч Національний банк України намагався дотримуватися суворої антиінфляційної політики, проте ці кроки не підкріплювалися скороченням бюджетних витрат, а приборкання інфляції досягалося шляхом затримок виплат заробітної плати, стипендій, пенсій тощо. Недосконала податкова політика, хронічні затримки прийняття щорічного бюджету бумерангом били по виробництву. У 1998 р. 50 % підприємств країни були збиткові, тоді як

ще 1996 р. вони становили 12 %. Економіка набуває напівкримінальних рис – „тіньовий сектор” становить близько 60 %. Зростає зовнішня заборгованість України: вона досягла вже 12 млрд. доларів.

Негайних перетворень потребувало сільське господарство. Постійно скорочувався обсяг виробленої сільськогосподарської продукції: її обсяг у 2000 р. склав 70 % від рівня 1991 р. Внаслідок неефективності сільське господарство стало одним з головних факторів розкручування інфляційної спіралі. Поглибилася диспропорція між цінами на сільськогосподарську й промислову продукцію: з 1990 р. розрив на користь останньої збільшився у п'ять разів. Отже, за роки незалежності Україна втратила економічного потенціалу майже в 2 рази більше, ніж за роки Другої світової війни.

І лише за останні роки намітився ряд позитивних тенденцій. Уповільнилися темпи падіння показників промислового виробництва: 1995 р. зниження склало 11,5 %, в 1996 – 5,1 %, у 1999 – стабілізація і ріст. Істотно знизилась інфляція: в 1994р. вона дорівнювала 500%, 1996 – 40, в 1997 – 2%. У вересні 1996 р. запроваджена національна грошова одиниця – гривня, яка залишається досить стабільною, особливо в 2000 р. Збільшилися обсяги капіталовкладень, стабілізувалась фінансова система, дещо зросли надходження до центрального бюджету, розширився зовнішньоторговельний оборот. Водночас зворотним боком фінансової стабілізації стала хронічна заборгованість держави по зарплаті, що „дамокловим мечем” висить над національною валютою. Основною проблемою в цьому відношенні є недосконала податкова політика, внаслідок чого державний бюджет наповнюється дуже повільно. Україна має ряд конкурентоспроможних галузей: літакобудування, ракетно-космічний комплекс, важке машинобудування, кольорова та порошкова індустрія, створення інформаційних систем тощо. Проте щоб, ці галузі утримати на високому рівні, необхідні кошти, а їх в державі не має.

Загострення становища в економіці відбилося на життєвому рівні народу України. Після проведення лібералізації цін у 1992 р. основна маса населення (близько 64 %) опинилася за межею бідності. Це – нечуване для мирного часу падіння рівня добробуту. По суті, за короткий час було зруйновано середній клас, який утворюють кваліфіковані робітники найманої праці і який становить соціальне опертя цивілізованого суспільства. У найдраматичнішому 1993 р. середньомісячний прибуток на душу населення складав (у доларах США): в Україні –15, Польщі – 150, Туреччині – 300, Словенії – 400, США – 1500. Напруженості в суспільстві додавав непомірний ріст цін. За 1991–1995 рр. споживчі ціни виросли у 118 тис. разів. До критичного рівня знизилася купівельна спроможність. Знецінюються всі соціальні виплати населенню – пенсії, стипендії, різноманітні допомоги, внески в Ощадбанк. Значно зросло безробіття. Почався масовий відтік робочої сили за кордон, особливо нелегальна міграція із західних областей України.

Поскілки офіційної статистики еміграції населення України не існує, тай її неможливо зробити через те, що населення в основному влаштовується на

роботу за кордоном нелегально, сьогодні неможливо назвати справжнє число емігрантів. У 2002 р. керівники держави неодноразово називали цифру близько 7 млн. осіб.

За результатами соціологічних обстежень Центру „Демократичні ініціативи” постійно від’їжджає з України за кордон на заробітки до 5 % і періодично поповнює свій бюджет у заробітчанських поїздках до 20 % працездатного населення. Зокрема, за даними Тернопільського обласного центру зайнятості, станом на 1 жовтня 2001 р. за межами України працювало понад 20 тис. осіб або 6,33 % від кількості сільського населення Тернопільщини у працездатному віці. А в таких районах як Монастириський і Заліщицький – 11–12 %. Є окремі населені пункти, з яких на заробітки за кордон виїхало близько 30 % працездатного населення.

Однією з найскладніших залишається екологічна проблема. Щороку в атмосферу республіки викидається 17 млн. т шкідливих речовин. У 21 місті України, де проживають 22 % населення країни, забрудненість повітря в 15 разів перевищує граничне допустиму концентрацію. Найбільшу загрозу для України становлять такі проблеми, як доля Чорнобиля; погіршення якості питної води з річок країни; кризовий стан екології в Донецько-Придніпровському регіоні. Це, в свою чергу, негативно впливає на стан здоров’я населення. Так, лише 20 % малюків народжуються здоровими. Серед випускників загальноосвітніх шкіл повністю здоровими визнані тільки 18 % дівчат та 11 % юнаків. Отже, майбутнє республіки у великій небезпеці.

Для соціальної структури характерне форсоване розшарування суспільства. Тільки за 1990-1992 рр. питома вага „середнього класу” знизилася, за приблизними підрахунками, з 78 до 36%. Як наслідок, зростає напруга між „багатими” й „бідними”. Так у 2002 році в податкових службах України офіційно зареєстрували свої більш як 1 млн. доходи 160 осіб. За даними іноземних засобів масової інформації багато окремих наших відомих олігархів оцінюються понад мільярд або близько мільярда доларів США, і в той же час народ – найбільш бідний у Європі.

У посланні Президента України до Верховної Ради „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р.” було відтверджено, що держава протягом майже усіх років незалежності знаходилася в стані економічної кризи. За 1990-1999 рр. ВВП країни скоротився на 59,2 %, обсяги промислової продукції – на 48,9 %, сільського господарства – на 51,5 %. Реальна заробітна плата зменшилася у 3,82 рази, а реальні виплати пенсій – у 4 рази. Невід’ємна складова такої ситуації – зростання корумпованості в суспільстві, створення кланово-олігархічних об’єднань, майже тотальна політична зааганжованість ЗМІ, порушення конституційних прав громадян, тощо. За рівнем корумпованості, на думку зарубіжних дослідників, Україна посідає одне з перших місць. Все це посилює опозиційні настрої в суспільстві, викликає соціально-політичні конфлікти, підриває довіру до влади, не сприяє зміцненню міжнародного іміджу України. І лише у 2000 р. за уряду В. Ющенка вперше за всю історію незалежності України було здійснено рішучі кроки, спрямовані на подолання економічної кризи,

розбалансованості між економічними і політичними перетвореннями і досягнуто перших економічних успіхів: ВВП зріс на 6 %, промислове виробництво – на 12,9 %, валова продукція сільського господарства – на 9,2 %.

Позитивними результатами 2000 р. стало погашення заборгованості з пенсій, активізація інвестиційної, в т. ч. кредитної діяльності, зростання експортного потенціалу національної економіки, зменшення зовнішнього боргу. Вперше спостерігалось позитивне сальдо в зовнішній торгівлі. Частка експорту в ВВП України становила майже 60 %, –зміцнилася бюджетна дисципліна. Не дивлячись на все це, більшість Верховної Ради України, основу якої на день голосування, тобто 26 квітня 2001 р., склали депутати від об'єднаних соціал-демократів, „Трудової України” та „Демократичного союзу”, 263 голосами „За” відправили у відставку уряд В. Ющенка. Він став восьмим прем'єром, якого спіткала така доля за 10 років української незалежності, але, мабуть, першим, який випав із влади не стільки з економічних, скільки з партійно-політичних міркувань. Цей уряд вперше у боротьбі за існування не вступив із депутатами ні в політичні, ні в майнові торги. І все ж, за наполягання перш за все лідера СДПУ(о) В. Медведчука, який тоді фактично керував верховною Радою із-за хвороби І. Плюща, уряд Ющенка було відправлено у відставку. Новим прем'єр-міністром став Анатолій Кінах, якого вже в 2002 р. ці ж політичні сили замінили на В. Януковича.

Отже, лише наприкінці ХХ ст., у 2001–2002рр. вдалося стабілізувати економіку і навіть добитися її певного зростання. Це дало можливість Президенту України внести на розгляд новообраної (березень 2002 р.) Верховної Ради програму нової соціально-економічної стратегії, спрямованої на європейську інтеграцію.

У доповіді Президента Л. Кучми 18 червня 2002 р. на першій сесії Верховної Ради України четвертого скликання „Концептуальні засади стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 роки. Європейський вибір” було підкреслено, що за останні два роки зафіксовано подолання кризових явищ і зростання основних економічних показників, зокрема за 2001 р. у порівнянні з попереднім роком:

- обсяг валового продукту зріс на 9,1 %;
- промислового виробництва – на 14,2 %;
- сільськогосподарського виробництва – на 9,9 %. Вперше за роки незалежності України валовий збір зерна становив близько 40 млн. тонн (тобто досяг середньорічного його виробництва у 1971–1975 рр.);
- скоротилась заборгованість із виплат заробітної плати, зросли реальні доходи населення;
- зберігалася стабільність національної грошової одиниці.

„Водночас, – підкреслив Л. Кучма, – зроблено лише перші кроки у подоланні наслідків руйнівної економічної кризи, реалізації завдань соціальної політики, які ми ставимо перед собою”.

В епіцентр цих завдань поставлено:

- досягнення щорічного зростання темпів ВВП на рівні 5–6%;
- проведення широкомасштабної модернізації національної економіки, її структурної перебудови;
- „в Європу на основі інноваційного шляху розвитку”, стимулювання науково-технічного прогресу, інтеграцію науки та виробництва, створення системи ефективного захисту інтелектуальної власності;
- застосування податкових стимулів інноваційної діяльності та нагромадження капіталу;
- радикальні зміни у практиці банківського кредитування;
- боротьба з корупцією і створення ефективної національної системи боротьби з легалізацією кримінальних доходів;
- упорядкування відносин власності, забезпечення необхідної правової та політичної підтримки і надійного захисту прав приватної власності, формування ефективного власника приватизованих підприємств;
- завершення земельної реформи, ґрунтова перебудова на цій основі економічних та фінансово-кредитних відносин, створення на селі сучасної ринкової інфраструктури, технічне та технологічне оновлення АПК, виведення із кризового стану соціальної сфери;
- вироблення та реалізації нової енергетичної стратегії, повномасштабної державної програми енергозбереження;
- стимулювання розвитку малого підприємництва і розширення внутрішнього ринку;
- принципову корекцію доходів населення, спрямовану на зміцнення позицій середнього класу з одночасним скороченням частки населення, доходи яких нижчі за прожитковий мінімум;
- запровадження пенсійної і житлово-комунальної реформи, піднесення соціального статусу працівників медицини та освіти.

Отже, в основі стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 рр. „Європейський вибір” лежить ефективна реалізація глибинних економічних, соціальних і політичних реформ, утвердження демократії та основних засад громадянського суспільства.

11.5. Україна на міжнародній арені

Основним документом, який визначав принципові засади розбудови державотворчих процесів, у тому числі в сфері зовнішньої політики, став Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 р. Виходячи з цього документу Верховна Рада України 2 липня 1993 р. схвалила „Основні напрямки зовнішньої політики України”. В них, зокрема, наголошується, що неодмінною умовою розбудови незалежної Української держави є її активне та повномасштабне входження до світового співтовариства. Торуючи свій шлях у світ, Україна спирається на власні фундаментальні загальнонаціональні інтереси, а саме: стратегічні та геополітичні, пов’язані з

національною безпекою України та захистом її політичної незалежності; економічні, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство; регіональні, субрегіональні, локальні.

Зовнішня політика України спрямовується на утвердження й розвиток України як незалежної демократичної держави, на збереження її територіальної цілісності та недоторканності кордонів, на включення національного господарства у світову економічну систему, на поширення в світі образу України як надійного і передбачуваного партнера.

Стосовно основних підвалин, на яких здійснюється зовнішня політика України, то ними є:

- відкритість зовнішньої політики, співробітництво з усіма заінтересованими партнерами;
- засудження війни як знаряддя національної політики, прагнення до вирішення будь-яких міжнародних спорів виключно мирними засобами;
- додержання принципів взаємоповаги, рівноправності, невтручання у внутрішні справи інших держав;
- відсутність територіальних претензій до сусідніх держав і невизнання територіальних претензій до себе;
- дотримання міжнародних стандартів прав людини, принципу неподільності міжнародного миру і міжнародної безпеки, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, засудження практики подвійних стандартів у міждержавних стосунках.

Головними напрямками зовнішньої політики України є:

- розвиток двосторонніх відносин, участь в європейському співробітництві;
- розбудова відносин у рамках СНД;
- участь у роботі ООН, інших міжнародних організацій.

Кожен з цих напрямів має комплекс пріоритетів, які зумовлюються національними інтересами України, турботою про збереження загального миру і рівноправного співробітництва.

Практична реалізація зовнішньої політики України забезпечується під керівництвом Президента України Кабінетом Міністрів України, Міністерством закордонних справ, іншими центральними органами державної виконавчої влади на основі Конституції України.

Зовнішня політика України – як з огляду її розробки, так і в плані реалізації – пройшла два етапи; перший – від серпня 1991 р. до середини 1994 р. – і другий – від середини 1994 р. і до цього часу.

Перші кроки на зовнішній арені, досягнення, а також труднощі та проблеми в царині міжнародних відносин пов'язані з періодом президентства Л. Кравчука. МЗС України очолив А.Зленко. Упродовж трьох місяців Україну як незалежну державу визнали понад 140 країн світу. Одними з перших заявили про це Польща, Канада, Італія, Бельгія, Індія, Угорщина, Латвія, Литва, Росія, Аргентина, Болгарія та ін. країни. Протягом 1992–1993 рр. Україна вступає в безпосередні дипломатичні зв'язки зі США, Канадою, Польщею, Німеччиною, Францією, Китаєм, Росією, Казахстаном, державами

Балтії, Скандинавії та ін. В липні 1992 р. відбувся візит Президента України до Франції, під час якого Україна приєдналася до паризької „Хартії для нової Європи”, був підписаний договір про дружбу та співробітництво між двома країнами. В цей період Україна стала членом Ради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ, згодом – ОБСЄ), багатьох міжнародних організацій, зокрема Світового банку, Міжнародного Валютного Фонду.

Виникало, однак, і чимало гострих проблем. Однією з них стало виконання нашою державою своїх зобов’язань щодо практичної реалізації без’ядерного статусу. Серйозне занепокоєння викликав і стан україно-російських взаємин. Після здобуття незалежності період ситуативної близькості закінчився, відносини між двома державами стали погіршуватися. Господарські стосунки між ними нерідко характеризувались як „економічна війна”, загострилося „кримське питання”.

Важливою подією першої половини 1994 р. стало підписання 14 січня тристоронньої угоди між Україною, США та Росією про виведення стратегічної ядерної зброї з України. 3–7 березня український президент відвідав США, де підписує заяву про дружбу та співробітництво між двома країнами. Першою з-поміж посткомуністичних країн Східної Європи Україна приєднується до програми співробітництва з НАТО: „Партнерство заради миру”. А 23 березня 1994 р. у Брюсселі підписано договір про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом.

Зміни на краще відбулися в україно-американських відносинах. Розгорнулася активна робота з їх динамізації та поглиблення. 20–24 листопада 1994 р. Президент України перебував з державним візитом у США. Тут було обговорено широке коло питань, які становили значний інтерес для обох країн. 11–12 травня 1995 р. відбувся офіційний візит Президента США В. Клінтона до України, який закріпив позитивні тенденції у розвитку україно-американських відносин.

Одним з важливих пріоритетів зовнішньої політики України є європейський напрям. Головним досягненням тут стало прийняття України в листопаді 1995 р. до Ради Європи. Дедалі більш динамічними стають стосунки з Німеччиною, Великою Британією, Францією, Італією, Австрією, Бельгією, Фінляндією, Норвегією, Швейцарією. Предметом особливої уваги української зовнішньої політики є розбудова відносин з державами Центральної та Східної Європи, насамперед з Польщею, Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Румунією. З цими країнами нас об’єднують геополітична близькість, спільність або схожість проблем, які постали після краху соціалістичної системи. Увага нашої зовнішньої політики спрямована також на розбудову відносин з державами Азійсько-Тихоокеанського регіону, який нині перетворюється на один із головних економічних та політичних центрів сучасного світового розвитку, а також Близького Сходу і Африки, латиноамериканського континенту.

Важливий пріоритет зовнішньої політики України – розбудова відносин з нашим основним стратегічним партнером – Росією. Після президентських виборів 1994 р. в Україні, незважаючи на зусилля української сторони, вони

залишалися складними. „Економічна війна” між двома державами не вщухала. Серед російських політиків та в засобах масової інформації Росії практично не зникала тема Криму й Севастополя. З року в рік відкладався візит Президента Б. Єльцина до України. Довго й важко йшли переговори про підписання широкомасштабного договору між двома державами. Зрушення на краще почалися тільки в 1995 р., коли був парафований текст договору між Україною та Росією. Однак, як відомо, президентами обох держав цей документ був підписаний майже через два роки – 31 травня 1997 р. в Києві. Відтоді розпочався новий етап в історії україно-російських відносин.

Новим кроком на шляху їх поглиблення та розвитку став перший державний візит Президента України Л. Кучми до Москви в лютому 1998 р. Головний результат візиту – підписання договору про довгострокове економічне співробітництво між двома країнами терміном на 10 років. Ця угода є безпрецедентною, оскільки в рамках СНД не існує жодного аналогічного документу.

Важливе місце в системі зовнішньополітичних пріоритетів України посідають відносини з іншими країнами СНД, особливо з Грузією, Азербайджаном, Узбекистаном і Молдовою в рамках ГУУАМ, черговий саміт якої в Ялті в липні 2002 р. прийняв рішення про зону вільної торгівлі між цими країнами.

Поглиблюється стратегічне партнерство між Україною і Республікою Польща, яке вже сьогодні може бути віднесене до базових цінностей сучасної Європи.

Сьогодні Україна вже має дипломатичні та консульські представництва у 80 країнах на всіх континентах. У Києві діють 61 зарубіжне посольство, вісім представництв міжнародних організацій, два почесних консульства. У Харкові, Львові, Одесі, Ужгороді, Маріуполі, Сімферополі працюють 10 консульських установ іноземних держав і два представництва міжнародних організацій.

Свідченням поваги міжнародної спільноти до України, високого авторитету її зовнішньополітичного відомства стало обрання міністра закордонних справ України Г. Удовенка головою 52-ої сесії Генеральної асамблеї ООН. Ресурс міжнародної активності та авторитету нашої держави примножується її участю в діяльності не лише в ООН, але й в інших світових та регіональних організацій. Останнім підтвердженням цього стало обрання України до Комісії ООН з прав людини. В 2002 р. Україна остаточно заявила про свій європейський вибір, про курс на поступове і неухильне наближення до вступу у Європейський Союз та інтегрування у НАТО.

Підводячи підсумки зовнішньої політики України з моменту проголошення її незалежності маємо зазначити, що за цей час попри всі негаразди та проблеми було досягнуто вагомих результатів. Головним з них, безумовно, є те, що Україна відбулася як незалежна держава, як загальновизнаний суб'єкт міжнародних відносин. У політичному сенсі наша держава користується авторитетом ініціативного, самодостатнього і конструктивного учасника

міжнародного життя. Свідченням цього був, зокрема, вступ України до Ради Європи, активна участь у миротворчих операціях, утвердження України як одного з регіональних лідерів, її участь у Центральноевропейській ініціативі, ОЧЕС, Раді держав Балтійського моря, обрання непостійним членом Ради Безпеки ООН, головування України в цьому поважному міжнародному органі тощо.

Отже, здобуття Україною незалежності корінним чином змінило умови її історичного розвитку. Розпочато демонтаж віджилих тоталітарних структур і напрацювання нової правової бази, перетворення планової економіки на багатоукладну ринкову, зорієнтовану на консолідацію суспільства і національне відродження. Все це знайшло відображення в активізації суспільного життя, виникненні нових партій, у державотворчих процесах, головний із яких – прийняття нової Конституції України. На жаль, реформування економіки належним чином поки що не відбулося, малоефективним є соціальний захист населення. Погіршилися демографічні показники, зросла смертність, намітилася депопуляція України. Дестабілізації соціальних процесів сприяли високі темпи соціальної диференціації суспільства. Проте на рубежі ХХІ століття зупинено спад виробництва, намітились позитивні тенденції виходу України із затяжної соціально-економічної кризи. Це дало підстави Президенту України Л. Кучмі проголосити на першій сесії Верховної Ради четвертого скликання нову стратегію економічного і соціального розвитку на 2002–2011 роки – „Європейський вибір”. Рівночасно зріс міжнародний авторитет України, яка нині визнана практично усіма 140 країнами світу.

Історичні джерела

Із Декларації про державний суверенітет України

Верховна Рада Української РСР,
Виражаючи волю народу України,
Прагнучи створити демократичне суспільство,
Виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,
Шануючи національні права всіх народів,
Дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України,
Визнаючи необхідність побудови правової держави,
Маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,
ПРОГЛОШУЄ
державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

І. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

II. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці....

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя. Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР. ...

V. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки, і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки. ...

VII. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Заява Народного руху України з приводу державного перевороту в СРСР 19 серпня 1991 р.

Народний рух України, обстоюючи право народу України на незалежну правову демократичну національну державу, визнаючи законність і повноту влади на території України конституційно обраних та сформованих органів влади, керуючись Декларацією про державний суверенітет України та Конституцією УРСР, заявляє:

1. Утворений позаконституційний орган влади – державний комітет з надзвичайного становища в Москві – є незаконним, і його рішення не можуть мати юридичної сили в Україні .

2. Рух не визнає ДКНС і не вважає його рішення обов’язковими для себе.

3. Рух закликає всіх громадян України не підпорядковуватись волі путчистів, створювати організаційні структури активного опору, які будуть координувати Всеукраїнський страйк, до якого ми закликаємо як до єдиної мирної дієвої зброї в боротьбі за волю і добробут своєї родини, нашої української держави.

Голова Народного руху України Іван Драч

Хроніка опору. Документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчиненого так званим ГКЧП у серпні 1991 року.

К.: Дніпро, 1991. – С.182.

Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.)

Акт проголошення незалежності України – документ, прийнятий позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р., яким проголошено незалежність України та створення самостійної держави – України. Ним було покладено край юридичному існуванню УРСР. Положення Акту були схвалені на загальноукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р.

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв’язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

– продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

– виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

– здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – України.

Територія України є неподільною і недоторканною.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей Акт набирає чинності з моменту його схвалення.

Верховна Рада України Голос України: Газ. – 1991. – 29 листопада.

Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (31 травня 1997 р.)

Україна і Російська Федерація, далі „Високі Договірні Сторони”, ... домовились про таке:

СТАТТЯ 1

Високі Договірні Сторони як дружні, рівноправні і суверенні держави засновують свої відносини на взаємній повазі та довірі, стратегічному партнерстві та співробітництві.

СТАТТЯ 2

Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів.

СТАТТЯ 3

Високі Договірні Сторони будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права,

СТАТТЯ 4

Високі Договірні Сторони виходять з того, що добросусідство і співробітництво між ними є важливими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі і в усьому світі. Вони здійснюють тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Вони вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки.

Сторони покладають зусиль для того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співробітничать у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

СТАТТЯ 5

Високі Договірні Сторони проводять регулярні консультації з метою забезпечення подальшого поглиблення двосторонніх відносин і обміну думками щодо багатосторонніх проблем, які становлять взаємний інтерес.

Вони у необхідних випадках координують свої позиції для здійснення узгоджених дій.

У цих цілях за згодою Сторін проводяться регулярні зустрічі на вищому рівні. Міністри закордонних справ Сторін зустрічаються не рідше ніж 2 рази на рік.

СТАТТЯ 6

Кожна з Високих Договірних Сторін утримується від участі або підтримання яких би то не було дій, спрямованих проти іншої Високої Договірної Сторони, і зобов'язується не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти іншої Сторони. Жодна із Сторін не допустить також, щоб її територія була використана на шкоду безпеці іншої Сторони.

СТАТТЯ 7

В разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони обмінюються відповідною інформацією і при необхідності вживають узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації.

СТАТТЯ 8

Високі Договірні Сторони розвивають свої відносини у сфері військового, військово-технічного співробітництва, забезпечення державної безпеки, а також співробітництва з прикордонних питань, митної справи, експортного та імміграційного контролю на основі окремих угод.

Рекомендована література

- Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. – К., 1991.
- Алексєєв Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичних епох. (Державотворчий процес 1985–1999 рр.). – К., 2000.
- Богомаз К. Ю. Громадсько-політичні рухи і партії в Україні др. пол. 80-х – на поч. 90-х рр. – К., 1992.
- Витренко Н. М. Спасти Україну. - Харьков, 1997.
- Волинь на зламі віків. – Луцьк, 2001.
- Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993.
- Декларація про державний суверенітет України. – К., 1990.
- Дергачов О. Українська державність у ХХ столітті: історико-політичний аналіз. – К., 1996.
- Етнічний довідник. Національні меншини в Україні. – К., 1996.
- Заставний Ф. Українська діаспора. Розселення українців у зарубіжних країнах. – Львів, 1991.

- Іванченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин; історична ретроспектива і сучасний стан. – К., 1997.
- Конституція України. – К., 1996.
- Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К., 1996.
- Куклин В. М., Куклин С. М. Парадоксы украинских реформ (мотивы и события). – Харьков – Львов, 1997.
- Кульчицький С. В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // УІЖ. – 2001. – № 2. – С. 3–22; № 3. – С. 48–68; № 4. – С. 3–40.
- Литвин В. М. Історія взаємодії гілок влади в Україні. – Голос України, 2002, 26 вересня.
- Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К., 1994.
- Литвин В. М. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.). – К., 2000.
- Михальченко М. И., Андрущенко В. П. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991–1995. – К., 1996.
- Незалежність України: історичні витоки і перспективи. – К., 1997.
- Новітня історія України (1900–2000): Підручник. А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрожин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.
- Панченко П. П. Україна: друга половина ХХ століття. Нариси історії. – К., 1997.
- Селіванов В. Проблеми трансформації власності і права в Україні // Віче. – 1997. – № 5.
- Симоненко В. К. Регионы Украины. Проблемы развития. – К., 1997.
- Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея. – К., 1997.
- Терещенко Ю. Україна і європейський світ. – К., 1996.
- Українські ліві: між соціалізмом і соціал-демократією. – К., 2000.
- Українці в світі. – Мельбурн, 1997.
- Шаповал В. Парламентаризм в Україні: пошуки парадигм чи рух до нового? // Віче. – 1997.
- Яблонський В. Сучасні політичні партії України. Довідник. – К., 1998.